

KS. KAZIMIERZ BEŁCH
Przemyśl

POWSTAWANIE NOWYCH PARAFII A ZAHAMOWANIE PROCESU LAICYZACJI SPONTANICZNEJ

Podjęcie tak sformułowanego tematu wymaga uprzedniego sprecyzowania występującego w nim terminu „laicyzacja spontaniczna”. Przez laicyzację spontaniczną, zwaną także sekularyzacją, rozumie się „emancypację różnych dziedzin i instytucji społeczeństwa spod jakiegokolwiek kierownictwa kościelnego czy religijnego, ich autonomiczny rozwój i kierowanie się własnymi prawami”¹. Laicyzacja stanowi odwrotność sakralizacji zaprowadzonej w tzw. erze konstantyńskiej. Rozwija się ona spontanicznie w ramach szerszego procesu przemian społeczno-kulturowych i ogólnocywilizacyjnych już od czasów nowożytnych aż po współczesność. W XIX w. uległa radykalizacji, gdyż związała się z różnymi laickimi ideologiami, zmierzającymi do ograniczenia wpływów Kościoła i religii na społeczeństwo, a nawet do wyeliminowania religii ze społeczeństwa². Laicyzacja spontaniczna prowadzi do pluralizmu i zarazem do demonopolizacji religii, a w konsekwencji do jej deobiektywizacji w ludzkiej świadomości i prywatyzacji. Jej negatywny wpływ na życie religijne jest widoczny zwłaszcza wówczas, gdy religijność jednostek czy grup oparta jest nie na przemyśleniu i osobistym wyborze religii jako wartości, ale na przywiązaniu do tradycji. Wyraża się on w stopniowym rozluźnianiu więzi z instytucjami religijnymi, w ograniczeniu praktyk religijnych, a wreszcie w obojętności religijnej.

Laicyzację spontaniczną należy odróżnić od laicyzacji kierowanej. Przez tę drugą rozumie się z jednej strony świadome i celowe eliminowanie wpływów religii i instytucji religijnych na społeczeństwo, a z drugiej – tworzenie struktur

¹ W. P i w o w a r s k i. *Laicyzacja W: Katolicyzm A-Z*. Pod red. Z. Pawlaka. Poznań 1982 s. 226.

² Tamże.

świeckich i kształtowanie światopoglądu ateistycznego³. Zatem laicyzacja kierowana zmierza do ateizacji. Prowadzona była ona w Polsce odgórnie w latach 1944-1989, gdyż stanowiła wówczas jedno z założeń ustrojowych państwa.

Zawarte w tytule sformułowanie: „Powstawanie nowych parafii” – rozumie się tu dość szeroko. Obejmuje się nim okres kilkuletni lub dłuższy, w którym przygotowywano materialne zaplecze parafii (budowa kościoła, plebanii, sal katechetycznych itd.) oraz organizowano duszpasterstwo. Toteż problem zawarty w temacie sprowadza się do pytania, czy i o ile proces formowania się parafii wpływa hamująco na rozwój laicyzacji spontanicznej.

Próbie rozwiązania tego problemu podejmuje się tu, opierając się na badaniach empirycznych zrealizowanych w diecezji przemyskiej. Wybór tej diecezji nie jest przypadkowy. W diecezji przemyskiej w najnowszych czasach powstało stosunkowo bardzo dużo nowych ośrodków kultu. W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat (w latach 1966-1990) erygowano tu 220 nowych parafii oraz utworzono ponad 200 ośrodków filialnych z niedzielą mszą św. Tak duży wzrost ośrodków kultu wymagał wybudowania wielu nowych świątyń i innych obiektów parafialnych. W ostatnim 25-leciu wzniesiono w diecezji przemyskiej ponad 300 nowych kościołów, ok. 250 nowych domów parafialnych (głównie plebanii) i ponad 60 domów katechetycznych. Ponadto rozbudowano kilkadziesiąt obiektów wzniesionych w okresie wcześniejszym.

Podstawowe badania przeprowadzono w 20 parafiach nowo powstałych (grupa eksperymentalna) i w 6 parafiach macierzystych (grupa kontrolna). Nadto badaniami uzupełniającymi objęto kilkadziesiąt innych nowo powstałych parafii. Niezbędne informacje zbierano przy zastosowaniu kilku technik (wywiadu, ankiety i obserwacji), co umożliwiło weryfikację zebranych odpowiedzi. Ze względu na w znacznej mierze retrospektywny charakter badań ograniczono się w nich tylko do ilościowego wymiaru behawioralnej płaszczyzny religijności. Objęto nimi praktyki religijne, zachowania moralne i przejawy więzi z parafią⁴.

W wyniku analiz zgromadzonego materiału stwierdza się, że w parafiach nowo powstałych stan zachowań religijno-moralnych podniósł się na wyższy poziom. Jego wzrost okazał się jednak silnie zróżnicowany ze względu na poszczególne parametry i wskaźniki zachowań. Mając na uwadze te pierwsze, zauważono, że stosunkowo największą dynamiką wzrostu cechuje się więź z parafią. Również duży wzrost zaobserwowano w parametrze praktyk religijnych. Niewielkie natomiast zmiany odnotowano w dziedzinie moralności.

³ Por. tamże s. 226-227.

⁴ Szerzej opis badań i analizy zebranego materiału zamieszczone są w obszerniejszym opracowaniu autora pt. *Dynamika przemian zachowań religijno-moralnych katolików w warunkach tworzenia nowych parafii* (Przemyśl 1990).

Biorąc zaś pod uwagę poszczególne wskaźniki zachowań stwierdza się, że po powstaniu parafii we względnie wysokim stopniu podniósł się stan: frekwencji we mszy św. niedzielnej i w dni powszednie, frekwencji w kościelnych nabożeństwach nadobowiązkowych oraz w nadobowiązkowej spowiedzi i komunii św., uczęszczania na mszę św. do własnego kościoła, udziału w pielgrzymkach parafialnych, przynależności do kół Żywego Różańca i zespołów służby liturgicznej, świadczeń materialnych na rzecz parafii oraz kontaktów z własnym duszpasterzem. Stan *dominantes* w środowiskach peryferyjnych po powstaniu tamże parafii podniósł się w miastach o 7% (53%-60%), a na wsi o 29% (45%-74%). W dni powszednie stan frekwencji we mszy św. podniósł się w miastach o jedną piątą (2,3%-2,8%), a na wsi ponad 6-krotnie (0,7%-4,7%). Podobnie w pierwsze piątki miesiąca: w mieście zwiększył się o jedną dziesiątą (6,0%-6,6%), a na wsi 5-krotnie (1,9%-9,4%). Stan frekwencji w nieszporach niedzielnych podniósł się w miastach o jedną trzecią (2,1%-3,3%), a na wsi ponad 7-krotnie (0,7%-5,4%); w nabożeństwie październikowym odpowiednio: o jedną trzecią (4,0%-6,3%) i ponad 4-krotnie (1,6%-7,3%). Zasięg osób praktykujących spowiedź comiesięczną – podwoił się (6%-13%). Stan *communicantes* w zwykłe niedziele roku zwiększył się w miastach o jedną czwartą (3%-4%), a na wsi ponad 4-krotnie (1,5%-6,8%); w pierwsze piątki miesiąca w miastach o jedną piątą (4%-5%), a na wsi blisko 4-krotnie (2,0%-7,8%); w zwykłe dni powszednie w miastach blisko o połowę (0,6%-1,0%), a na wsi 5-krotnie (0,4%-2,0%). Zasięg osób uczęszczających zawsze do własnego kościoła zwiększył się o 23% (58%-81%). Prawie 3-krotnie zwiększył się zasięg parafian uczestniczących w pielgrzymkach (4,8%-12,1%) oraz zasięg członków służby liturgicznej (0,9%-2,5%). Dwukrotnie zaś wzrósł zasięg członków Żywego Różańca (5,7%-10,3%) oraz zasięg parafian rozmawiających ze swoim duszpasterzem przynajmniej kilka razy w roku (35%-64%). Najwięcej jednak ze wszystkich uwzględnionych tu wskaźników zwiększył się okresowo stan świadczeń materialnych na rzecz parafii, o czym świadczą, wymienione już wyżej, nowo wybudowane obiekty sakralne i parafialne.

Oprócz wymienionych wyżej wskaźników podniósł się również, lecz w mniejszym stopniu stan zaopatrywania chorych świętymi sakramentami, świadczenia bezinteresownej pomocy bliźnim i wspólnotowego uczestnictwa we mszy św. Równocześnie w niewielkim stopniu obniżył się stan nadużywania alkoholu, konfliktów międzyludzkich oraz małżeństw bez ślubu kościelnego. Brak znaczących zmian odnotowano w zakresie stanu odmawiania pacierza, zachowywania postów, małżeństw rozbitych, członków Trzeciego Zakonu. Nie zauważono wzrostu także w odniesieniu do obowiązkowej, rocznej spowiedzi i komunii św. oraz przyjmowania kapłana z wizytą duszpasterską, jednakże jeszcze przed powstaniem parafii stan tych zachowań kształtował się na bardzo wysokim

poziomie. Natomiast obniżenie poziomu zachowań stwierdzono w dziedzinie życia małżeńsko-rodzinnego. Badania wykazały znaczne zwiększenie się odsetka rodzin opóźniających chrzest swoich dzieci (o 11%), a także – choć w mniejszym stopniu – odsetka dzieci nieślubnych i tzw. przedwcześnie urodzonych⁵.

Szczegółowe badania nad praktykami religijnymi wykazały, że zmiany częstotliwości ich wypełniania zmierzają w dwóch przeciwstawnych kierunkach. Obok wzrostu stanu praktyk religijnych w pewnej grupie parafian zachodzi też proces jego obniżania się w innej grupie. Częstotliwość wypełniania praktyk zmieniła w ciągu ok. 5 lat co trzecia osoba, i to nie tylko w parafiach nowych, ale i w macierzystych. Fakt ten świadczy o wpływie na stan zachowań przeciwstawnych sił. W parafiach macierzystych obserwuje się niemal równowagę tendencji do wzrostu z tendencją do obniżenia się stanu praktyk, co w ujęciu globalnym stwarza pozory braku zmian. Zaś w parafiach nowych przewagę zyskuje pierwsza z wymienionych tendencji. Okazuje się zatem, że labilność praktykowania jest daleko większa od tej, którą wykazują statystyki operujące tylko globalnym saldem zmian. Spostrzeżenie to można – jak się wydaje – odnieść także do moralności i więzi z parafią.

Czynnikiem silnie modyfikującym wzrost stanu zachowań religijno-moralnych jest typ środowiska lokalnego. W miastach – jak już widzieliśmy – ów wzrost osiąga znacznie niższy pułap niż na wsi. W poszczególnych zaś typach środowisk wiejskich różnice pod tym względem są stosunkowo niewielkie. Niemniej, wieś podmiejska cechuje się na ogół mniejszą dynamiką wzrostu niż wsie oddalone od miast. Wśród tych ostatnich zaś częściej przewagę pod względem interesującego tu wzrostu osiągają wsie rolnicze aniżeli wsie zróżnicowane zawodowo.

W parafiach macierzystych w tym samym okresie stan zachowań religijno-moralnych – globalnie biorąc – nie podniósł się na wyższy poziom. Fakt ten pozwala wnosić, iż wzrost stanu zachowań w parafiach nowych jest skutkiem nie tyle zwykłego duszpasterstwa, ile całego kompleksu czynników składających się na szeroko pojęty proces powstawania parafii. Wśród tych czynników niektóre mają charakter obiektywny, inne zaś subiektywny. Do pierwszych zalicza się tu zmniejszenie się odległości do kościoła, sprawowanie na miejscu posług duszpasterskich w wymiarze parafialnym, stałą obecność duszpasterza oraz związaną z nią szerszą możliwość spontanicznego oddziaływania na parafian. Do czynników subiektywnych zaś trzeba zaliczyć zwłaszcza emocjonalny związek z kościołem (świątynią), parafią i duszpasterzem. Między innymi często odnotowywany w okresie przed powstaniem nowych parafii wyższy stan frek-

⁵ Terminem: „dzieci przedwcześnie urodzone” określa się tu te dzieci pierworodne, które urodziły się przed upływem dziewięciu miesięcy od daty ślubu kościelnego ich rodziców.

wencji we mszy św. w parafiach macierzystych i w miastach (a więc w bliskości kościoła) niż w środowiskach wiejskich peryferyjnych (znacznie oddalonych od kościoła) – świadczy o znacznej roli czynnika obiektywnego, jakim jest odległość od kościoła. Z kolei w okresie po powstaniu parafii wyższy stan zachowań w parafiach nowych niż w macierzystych wskazuje na dodatkowy wpływ czynników subiektywnych. Również wypowiedzi badanych osób świadczą, że do ożywienia religijności przyczyniły się obydwa rodzaje czynników⁶.

Biorąc pod uwagę fakt, iż ogromna większość nowych parafii powstawała bez zezwolenia władz cywilnych, a kościoły były budowane wbrew zakazom i wśród rozlicznych przeszkód, trzeba tu czynnikom subiektywnym, emocjonalnym przyznać szczególne znaczenie. Mimo iż nie w pełni je sobie uświadamiano, odegrały one – jak się wydaje – decydującą rolę. O ich skuteczności świadczy nierzadko zauważany „zryw” wszystkich parafian, zwłaszcza w początkowej fazie budowy kościoła. Przypuszcza się, że obecnie, w warunkach zupełnej swobody w zakresie budowy kościołów i organizowania parafii, czynniki subiektywne zejdą do roli podrzędnej.

Przedstawiony wyżej wzrost stanu zachowań religijno-moralnych świadczy, że proces powstawania nowych parafii rzeczywiście powstrzymuje laicyzację spontaniczną. Hamujące oddziaływania nowych parafii na proces laicyzacji, mimo iż dość znaczne, są jednak ograniczone.

Pierwsze ograniczenie dotyczy dymensji laicyzacji. Powstawanie nowych parafii jest w stanie zatrzymać proces laicyzacji w płaszczyźnie więzi z parafią i praktyk religijnych, natomiast nie potrafi skutecznie przeciwstawić się erozji moralności, zwłaszcza w dziedzinie życia małżeńsko-rodzinnego.

Drugie ograniczenie związane jest z typem środowiska. Już wiemy, że wpływ nowo powstających parafii najsilniej się zaznacza w środowiskach wiejskich oddalonych od miast, do których procesy laicyzacji – jak wiadomo – docierają stosunkowo słabiej. W miarę wzrostu otwartości środowiska, a zatem i nasilającej się laicyzacji, wpływ nowych ośrodków się zmniejsza. W miastach jest on już stosunkowo niewielki. Nie zapominając o innych czynnikach, współtworzących specyfikę życia miejskiego, trzeba tu jednak stwierdzić, że skuteczność antylaicyzacyjnych oddziaływań nowo tworzących się parafii zmniejsza się w miarę zaawansowania procesu laicyzacji w środowisku lokalnym.

Trzecie ograniczenie dotyczy adresatów oddziaływań, tj. parafian. Jak wyżej podano, obok znacznej części wiernych, podnoszących po powstaniu parafii poziom swoich zachowań religijno-moralnych, istnieje mniej liczna grupa osób, które tenże poziom obniżyły. Obniżenie to zauważono także w środowiskach wiejskich w płaszczyźnie praktyk religijnych, czyli w środowiskach stosunkowo

⁶ B e ł c h, jw. passim.

najbardziej sprzyjających antylaicyzacyjnemu oddziaływaniu nowo tworzonych parafii oraz w dziedzinie szczególnie podatnej na te oddziaływania. Zatem powstawanie nowych parafii, nawet w optymalnych warunkach, nie neutralizuje całkowicie (tj. w odniesieniu do wszystkich parafian) laicyzacji spontanicznej.

Jak na wstępie zaznaczono, przedstawiony tu zasięg zmian dokonujących się w nowych parafiach dotyczy pierwszych lat istnienia i formowania się tychże ośrodków. Toteż podane tutaj stwierdzenia i wnioski dotyczą tegoż początkowego okresu. Dalszy trend przemian nie jest znany. Nie wiadomo, czy odnotowane zahamowanie procesu laicyzacji okaże się czymś trwałym czy tylko przejściowym epizodem. Udział pobudek emocjonalnych zdaje się kwestionować trwałość przynajmniej niektórych jego wskaźników. Z drugiej strony solidna i systematyczna praca duszpasterska może doprowadzić do utrwalenia wielu dokonanych wówczas zmian. Jednoznacznej odpowiedzi na te znaki zapytania należałoby poszukiwać w drodze badań panelowych lub przynajmniej badań powtarzanych w tych samych parafiach, które tutaj zostały uwzględnione.

THE ERECTION OF NEW PARISHES
AND THE INHIBITION OF THE PROCESS OF SPONTANEOUS SECULARIZATION

S u m m a r y

The author takes up the problem whether the formation of new parishes inhibits the process of spontaneous secularization. He bases his analyses on an extensive empirical research carried out in the Przemyśl dioceses, both in newly erected parishes and mother parishes. The subject-matter of his analyses is the quantitative dimension of the behavioral side of religiousness: religious practices, morality and tie with the parish.

As a result of his analyses it turned out that in the newly erected parishes, in the period of their formation, the state of religiousness was raised to a higher level. The greatest dynamics of development was noted at the level of the tie with a parish, it was smaller in the sphere of religious practices and the least in the sphere of morality. It has also been noted that in towns this increase reached a considerably higher level than in villages. In particular types of rural milieus it was inversely proportional to the degree of their openness. It has also been stated that increase in the state of religiousness concerned only part of parishioners. The other part preserved stability in this respect, and the third part (less numerous) decreased the level of their religiousness. The increase in the state of religiousness then in the newly erected parishes turned out to be varied and limited.

In the mother parishes in the same period the state of religiousness, globally speaking, did not undergo any considerable changes. This fact allows to conclude that increase in religiousness in the new parishes results from the process of formation of these parishes. The establishment of new parishes was inhibited, to a limited extent, by spontaneous secularization.

Translated by Jan Kłos